

MANAS'TAN KAHRAMANLIK DESTANLARINA KIRGIZ TÜRKLERİNDE “SU”YA DAİR SÖZ VARLIĞI

From Manas to Heroism Epics Vocabulary About “Water” in Kyrgyz Turks

Ebru GÜVENEN*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 75-100

Öz: Milletlerin zamana nüfuz edebilmesinde önemli bir yeri olan millî hafıza; geçmişin bugüne taşınmasını, kültürel belleğin sürdürülmesini, sözlü ve yazılı ürünler aracılığıyla gerçekleştirir. Geçmişî zaferlerle dolu bir milletin ferdi olma isteği ve akılda kolay kalma özellikleri göz önüne alındığında, edebî türler arasında en uygun türün destan olduğu görülür.

Kadim Türk boylarından olan Kırgızlar, dünyanın en uzun destanına sahip olma yönüyle adlarından söz ettirmektedirler. Başlangıçta sözlü olarak halk arasında söylenen Manas destanı, sonradan yazıya geçirilmiş fakat henüz tamamlanmamış bir edebî üründür. Bu, araştırmacılara Manas destanından hareketle Kırgızlara dair tarihî ve güncel bilgiler elde etme imkânı vermektedir.

İslami kaynakların yanı sıra mitler ve destanlar da bize Türklerde insanın yaratılışında suyun önemli bir unsur olduğu bilgisini vermektedir. Bu bağlamda, Manas destanı incelendiğinde, suyun söz konusu destanda önemli bir işlevinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, göçebe bir Türk boyu olan Kırgızların hayatında doğanın etkin bir rol oynaması ile ilgilidir. Özellikle Kırgızların, genelde ise Türklerin hayatında suyun önemi hakkında fikir sahibi olmanın amaçlandığı çalışmanın merkezine Manas destanı alınmış, aynı gerekçeyle Kırgızlara ait diğer destanlar da taranmıştır. Tespit edilen sözcükler, isim/isim soylu ve fiiller olarak sınıflandırılmıştır. Ardından birinci ana başlık altında değerlendirilen sözcükler, işlevlerine göre kendi içlerinde bir sınıflandırmaya daha tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: destan, su, Kırgız Türkleri, Manas destanı.

Abstract: National memory, which has an important place in the nations' penetration into time; it carries out the carrying of the past to the present, the maintenance of cultural memory, through oral and written products. When considered the desire to be a member of a nation full of victories in the past and the easy remembered features among the literary genres, the most appropriate's genre appears to be epic.

The Kyrgyz, one of the ancient Turkish tribes, have made a name for themselves in terms of having longest epic in the world. The Manas epic, which was originally spoken by the public, is a literary product that was written later but not yet completed. This gives researchers the opportunity to obtain historical and current information about the Kyrgyz from the Manas epic.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Yozgat / TÜRKİYE. ebru.guvenen@yobu.edu.tr; Orcid: 0000-0002-9346-9160, Gönderim Tarihi: 11.05.2020 / Kabul Tarihi: 20.06.2020

Besides Islamic sources, myths and epics also give us the knowledge that water is an important factor in the creation of man in Turks. Bu bağlamda, Manas destanı incelendiğinde, suyun söz konusu destanda önemli bir işlevinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. This is related to the fact that nature plays an active role in the life of the Kyrgyzs, a nomadic Turkish tribe. Manas epic; in specific Kyrgyz and in general Turks, were taken to the center of the this study, which aimed to have an idea about the importance of water, and other Kyrgyz epics were scanned for the same reason. The determined words are classified as nouns and verbs. Then, the words evaluated under the first main title were reclassified among according to their functions.

Keywords: epic, water, Kyrgyz Turks, Manas epic.

1. Giriş

Geçmiş-an-gelecek üçgeni, bireylerin kendi hayatlarında olduğu kadar milletlerin varlığı ve devamlılığı noktasında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bir milletin geçmişine dair bilgi sahibi olması, onun an'ı ve geleceği doğru yönetebilmesi için son derece önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de en çok tercih edilen ve kabul gören yollardan birinin, edebî eserlere başvurmak olduğu söylenebilir. Edebî eserler içerisinde ise şiirin, hem somut ve soyut formları en zengin hâliyle anlatmaya imkân sağlaması hem de şekilsel özelliklerinin akılda kalmayı kolay kılması (Kundakçı 2019: 189), onu diğer türler arasında ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

Farklı formlardaki türlere kaynaklık eden şiirin içerisinde destan, kahramanlık konulu eserlerin yazılması ve söylenmesi için uygun bir türdür. Her millet, büyük düşmanlarla savaşmış ve onlara karşı önemli zaferler elde etmiş atalarının olduğuna ve başarılarla dolu bir tarihinin varlığına inanmak ister. Yani “destan yazmış” bir milletin ferdi olmayı ümit eder. Millîlik ve kahramanlık söz konusu olduğunda, bunu olağanüstü olaylarla beslemek ise destanın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu özelliğinin yanı sıra destanlar, konunun işlenmesi esnasında ait olduğu milletin yaşadığı coğrafyanın özelliklerinden olaylar karşısındaki tepkilerine, giyim-kuşamlarından yiyip-içtiklerine, kutlamalarından yas törenlerine, savaş tekniklerine, konuk kavramına karşı tutumlarına kadar pek çok konuya dair bilgi ve ipucu vermektedir.

Dünyanın en uzun destanı olan Manas, Kırgız Türklerine ve onların hayatlarına dair bilgi sahibi olunması noktasında önemli bir kaynaktır. Kadim Türk boylarından olan Kırgızların MÖ 201 yılında var oldukları, Çin kaynaklarından elde edilen bilgiler arasındadır (Türkmen 1995: 1). Bundan sonra da tarihin her döneminde isimlerine sık sık rastlanmıştır. Anlam bütünlüğü ve metin bağlamındaki hacmi ile en eski yazılı kaynaklarımız sayılan; Türk milletinin tarihi, kültürü ve hafızası için son derece kıymetli ve önemli bir kaynak olan “Orhun Abideleri”nde de Kırgızlardan bahsedilmektedir.

Manas destanının hacmi ve uzun süre halk arasında söylenegeleken, temelde bir sözlü edebiyat ürünü olması, onu Kırgızlarla ilgili etnografik ve sosyolojik açıdan başvurulabilecek bir eser konumuna getirmiştir (Gürsoy Naskali 1995: 288). Manas, Kırgızlar arasında anlatılan diğer kahramanlık destanları ile birlikte değerlendirildiğinde, bu destanlarda yer yer eserin kahramanı ile Manas arasında benzerlik kurulmaya çalışılması dikkat çekmektedir. Ayrıca tarihe nam salmış kahramanlık destanlarının

pek çoğunda görülen vatani yabancı istilacılara karşı koruma, kahramanın savaşta en büyük yardımcısının atı olarak görülmesi, kullandıkları savaş aletleri, büyük ve yiğit düşmanlar (Jirmunskiy 2018: 54, 61, 63 ve 70), kahramanın olağanüstü bir güce sahip olması, esir düşüp yeniden kurtulması, doğumundaki detaylar gibi pek çok motifin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen motiflerin pek çoğunun Kırgızlar arasında bilinen kahramanlık destanlarında da geçtiği belirlenmiştir. Öyle ki pek çoğunun konusunun, tıpkı Manas destanında, kahramanın anne ve babasının uzun süre çocuğunun olmaması, sonrasında destanın kahramanı olarak dünyaya gelmesi şeklinde başlamasından, kahramanın eşinin sadık ve vefalı bir insan olmasına kadar çeşitli noktalarda benzeştiği görülmüştür.

Doğa kavramı Türkler için tarihin her devrinde önemli bir yere sahiptir. Daha ilk yazılı eserlerimiz olan "Orhun Abideleri"nde yer alan "Üze Teñri ıduq yir sub... Tokuz Oğuz budun yirin subın ıdıp Tabğaçğaru bardı.", "Üstte Tanrı, mukaddes yer, su... Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti."¹ (BK D35) (Ergin 2006: 48-49) bu bölümden, yer-su ikilemesinin kutsallığının yanı sıra bu ikilemenin "vatan" kavramını da karşıladığı anlaşılmaktadır. Destanlarda da vatan, korunması için çeşitli mücadelelerin verildiği kutsal bir mekândır. Kahramanın görevi ise vatani korumak ve kurtarmak için öncü ve birleştirici bir rol üstlenmektir. Bu noktada, Manas ve diğer Kırgız kahramanlık destanlarında, vatan kavramına karşılık "cer-suu" ikilemesinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir:

Cer-suu, too-taş barlığı, Adamzattın baylığı="Yer, su, dağ, taş hepsi,/ İnsanoğlunun zenginliği" (Alimov 2013b: 41), *Cerdüü bolup kalğansıp, Cer-suunu aytıp süylöysüj*="Sanki vatanın varmışçasına,/ Topraktan sudan bahsediyorsun" (Alimova 2017: 271) vb.

Bu durumun sebebi, Türkler için kutsal sayılan vatanın temelde toprak ve sudan oluşmasıdır. Toprağın tek başına bir şey ifade etmediği, onu asıl değerli kılan şeyin su olduğu, Türkler tarafından açıkça bilinmektedir. Bu sebeple "yer" ve "su"yu bir arada kullanmışlardır (Ögel 2001: 415 ve 421). Kırgızlar için "cer-suu" ikilemesinin kahramanlık destanlarında sıklıkla kullanılması, onların "vatan" kavramına verdikleri öneme işaret etmekle birlikte "vatan"ı "yer/toprak" ve "su" olarak tanımladıkları ve bu iki kavrama kutsallık atfettikleri mesajını da vermektedir.

Genelde Türklerde, özelde ise Kırgızlarda "vatan" kavramının bir parçası olarak simgeselleşen "su", aslında bütün insanlık için önemli bir yere sahiptir. Çünkü "su", insanoğluna hayat vermekte ve onun canlılığının devamını sağlamaktadır (Bayrak İşcanoğlu 2017: 296). İnsanın yaratılışı ile ilgili Altay mitolojilerinde onun, doğada bulunan elementlerin (kemikler için kamyş, vücut için balçık) Tanrı tarafından bir araya getirilmesi ile ortaya çıktığı, canlılık özelliğinin ise yine Tanrı'nın üflemesi ile gerçekleştiği anlatılmaktadır. Yakut Şamanizminde insanın varlığı için "yer ruhu", "su ruhu" ve "ana ruh" olmak üzere üç ruha ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Bu da Türk yaratılış mitolojilerinde, insanın varlığı için "toprak" ve "su"yun zorunlu olduğunu göstermektedir (Taş 2017: 101 ve 103).

1 "...üze t(e)ñri ıduq y(e)r sub... tokuz og(u)z bod(u)n y(e)r(i)n subın ıd(i)p t(a)bg(a)çğ(a)ru b(ar)dı.", "...yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile)... Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin'e doğru gitti." (Tekin 2014: 62-63).

Türklerin yaratılış ile ilgili mitolojilerinde, insanın yaratılışında evrenin temel elementlerinin kullanılmış olması (Taş 2017: 107), bilinçaltında bunların özel bir yere sahip olmasının birer göstergesidir. Ayrıca “yer/toprak”, “su”ya öz vermiştir fakat o, “nemli” ve “sulu” olmasaydı canlılık ibaresi olan herhangi bir eser ortaya koyamayacaktı. Çünkü canlılar için ilk yaratma emrini alan “su”dur. Yani doğada; yaratma, arındırma ve yenileme özelliğine sahip element “su”dur. (Eliade 2017: 225) Bu da insanların zaman içerisinde “su”ya pek çok açıdan kutsallık atfetmesini; onun gücünü, cömertliğini, saflık ve temizliğini vb., hayatlarındaki pek çok şey ile bağdaştırma ihtiyacını doğurmuştur.

“Su” dünyadaki bereketin kaynağıdır. Özünde bulunan “su”yu tüketerek kendini koruma altına alan tohum da bünyesindeki “su” tükendiği için kuruyan toprak da “su” ile bir araya geldiğinde yeniden canlanır ve doğaya sayısız ürünler hediye eder. Eliade’nin “Su tohumdur, yağmur ersuyu. Cinsellikle ilgili kozmogoni simgelerinde; gök, yeri yağmur aracılığıyla kucaklar ve döller.” (Eliade 2017: 220) şeklinde açıkladığı görüşünün izlerine Manas destanında rastlanmaktadır. Destanda çocuk sahibi olamayan Manas’ın babası Cakıp Han’ın, karısı için şu serzenişleri, “su”yun üreme ile özdeşleştiği veya üremeye yardımcı olabileceği inancını gösterir niteliktedir:

Bu araşanduu çerge tünüböyt./E Kuday Taala car bolsa!/ Çırçımın kursağına/ Erkek bala bar olsa! = “Bu, şifalı sularda gecelemiyor./Ey Huda Taala yar olsa!/ Çırçı’nın karnında/Erkek bala var olsa!” (Yıldız 2017: 537).

“Su”, dünyadaki en önemli temizleyici doğal elementtir. “Su”yun içerisine düşen her şeyin parçalanıp eriyeceği, silinip unutulacağı ve öleceği bilinen bir gerçekliktir (Eliade 2017: 222). O, bu özelliği ile aslında arındırma işlevini yerine getirmektedir. Destanlarda, mücadele edilen ve savaşılan düşmanlara galip geldiğinde onlar suya salınacak, bu yolla bölge düşmandan temizlenecek ve kendileri tamamen kurtulacaktır:

Say, cıbtka tolorsuy = “Nehir yatağına döküleceksiniz” (Kallimci 2010: 48) vb.

“Su”, içinde yaşadığımız dünyanın olduğu kadar insanın da hayatı boyunca her zaman ihtiyaç duyduğu, yokluğunda varlığını devam ettiremeyeceği bir elementtir. Bu yönüyle destanlarda, “göreceğün”ün yanında “içecek su”yun da tükenmesinin, bu dünyanın söz konusu kişi için bitmiş olduğu anlamına gelmektedir:

Tügönüp ißer suuj, küñüñ bütsö = “İçecek suyun tükenip günün biterse” (Türker 2010: 30) vb.

Tek bir formda karşımıza çıkmayan “su”, bazen su buharı ve bulut, bazen şiddetli veya dingin bir yağmur ve kar, bazen engel veya doğal bir set görevi üstlenen büyük bir nehir, ırmak, göl ve deniz, bazen de şiddetli bir sel olarak bize varlığını hatırlatmaktadır. “Su”, insanla o kadar bütünleşmiştir ki onun duygularını nitelemek ve savaşta uyguladığı taktiği anlatmak için “su”dan veya “su” kavramını canlandıran fiillerden yararlanılmıştır:

Agızıp közdön caşın suuday çaçıp = “Gözyaşlarını su gibi akıtp” (Türker 2010: 81); Kırgın suuday köpürüp = “Coşkun su gibi köpürüp” (Kallimci 2010: 162); Cürögü suuday erişip = “Yüreği su gibi eriyip” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 180-181); Kubandı Gaoz baatır suuday taşıp = “Kıvandı yiğit Gaoz su gibi taşıp” (Karadavut 2012: 107); Kaptagan seldey kaarım = “Her yanı basan sel gibi kahrıma” (Çelebi

2007: 288-289); *Ağın suday Manasıñ / Tolkup kele-tuganı*="Akar su gibi Manas'ın / Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662) vb.

Yeteri kadar "su"yu bünyesinde barındıran bütün canlılar; canlılıklarını, sağlıklarını ve güzelliklerini muhafaza etmektedirler.

"Eski Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardı: 1. Otların yeşermesi. 2. Gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması. Bu sebeple eski Türkler, yaşlarını söylerken, 'Ben 20 yeşerme gördüm', derlerdi. Böyle bir söz 'Ben 20 yaşındayım', demektir. Herhalde bugün de kullandığımız yaş deyimini de, bu inanışlarla ilgili olarak söylenmiş bir deyim olmalıydı." (Ögel 2014: 355).

Ögel'in yukarıda bahsettiği sözcük, çayıllı (<yaşıl) ile kökteştir. "3. (sebzeler için) kurumamış, taze." (Gülensoy 2011: 1128), "3. kurumamış, taze (sebze), kuru karşıtı" (sozluk.gov.tr), anlamlarına sahip ve yaş "taze, nemli"tan türeyen (Clauson 1972: 975 ve 978) sözcük, içerisindeki su'yu muhafaza ettiği ölçüde sözlük anlamını koruyabilmektedir. İçerisindeki su'yu kaybettiği andan itibaren bir renk adı olan yaşıl (>çayıllı) yerini önce sarı, sonra da kahverengiye bırakacaktır. Yani nemli dokusunu ve tazeliğini kaybedecektir. "nemli, ıslak" anlamının yanı sıra (sozluk.gov.tr), Clauson'un eserinde "genç çocuk" (Clauson 1972: 976) anlamına da yer verdiği yaş (>çaş) ve türevlerinin, Kırgız Türklerine ait başta Manas olmak üzere kahramanlık destanlarından çalışmamıza kaynaklık edenlerin² tamamında "genç, gençlik" ile ilgili anlamlarda kullandığı belirlenmiştir:

Cayma Kökül çaş uul= "Cayma Kökül genç oğul" (Yıldız 2017: 575); *Şıldıñ kılıp karı-çaş*= "Yaşlısı, genci alay edip" (İnayet 2017: 54) *Kündön küngö çaşarıp*= "Günden güne gençleşerek" (Çelebi 2007: 146- 147); *Mendirman çaştı kul boldu*= "Mendirman gençken kul oldu" (Öztürk 2009: 54) vb.

Destanlarda "su", bazen karşımıza aldığı eşitlik hâli eki ile birlikte fiile "aşırılık, fazlalık" anlamı katan bir zarf işleviyle çıkmaktadır.

Ak mayın suuday agızıp= "Tereyağını su gibi akıtıp" (Çelebi 2007: 332-333), *Kanın suuday tögöyün*= "Kanını su gibi dökeyim" (İnayet 2017: 100), *Gaoz baatur ogun suuday çaçıştı*= "Yiğit Gaoz oklarını su gibi saçtı" (Karadavut 2012: 118) vb.

Hem misafire hürmet ettiğini hem de cömertliğini ve bunun derecesini somutlaştırarak göstermede, "su"yun üstlendiği önemli bir rol bulunmaktadır:

Suu kuysan biröön konukko= "Biriniz misafire su dökerken" (İnayet 2017: 237); *Aştı suday agıskan/Aç arığın çagıskan*= "Aşı su gibi akıtan, /Aç arığı koruyan" (Yıldız 2017: 653); *Bir döböldöy et kıldı, /Bir köldöy şorpo kıldı*= "Bir tepe gibi et kıldı, /Bir göl gibi çorba kıldı" (Yıldız 2017: 674) vb.

Dilimize ödünçleme yoluyla giren sözcüklerin birden fazla anlamı bulunsa da bazen bunlardan yalnızca biri kullanılmaktadır. Talay/taluy/dalay da bu sözcüklerden biridir.

"Göktürklerden beri, bir okyanus veya ulu deniz anlayışı vardı ve bu 'taluy' sözü ile anlatılıyordu. Moğollar ise okyanusa, bir yazılış ayrılığı ile 'dalay, dalai', derlerdi. Bu söz de Moğollara, Tibet ve Buda dini yolu ile gelmişti. Türklere gelişi ise, bilmediğimiz eski çağlarda, olmuş olmalıydı. Ancak yabancı söz, Türklere 'taluy' diye de, Türkçeleşmiş idi." (Ögel 2014: 516).

2 Çalışmamız için başvurduğumuz kaynaklardaki transkripsiyon (çeviriyazı) işaretlerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Yalnızca /ñ/ ve /ng/ yerine, düzenli olarak /n/ kullanılmıştır).

Çalışmaya konu olan destanlar incelendiğinde, Kırgız Türkçesinde bu sözcüğün oldukça yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülmüştür. Fakat sözcük; “deniz, nehir, okyanus vs.” gibi su kaynakları ile ilgili bir anlamda değil, yine sözlük anlamlarından biri olan “çok, birçok, hep, herkes vb.” gibi çokluk bildiren anlam alanı içerisinde, “talay” ve “dalay” şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır:

Dalayga tiygen baydası=“**Birçoklarına** dokunmuş faydası” (Çelebi 2007: 108-109); *Turmuşun dalay sabağı*=“Hayattan **çok** ders aldı” (İnayet 2017: 151); *Ayta berse söz dalay*=“Anlatılacak **çok** söz var” (Öztürk 2009: 61); *Talay tayak ceptir ee*=“**epey** dayak yemiş ha” (İnayet 2017: 153) vb.

Yalnızca “su” değil “su”da yaşayan canlılar da insanoğlunun hayatında önemli bir yere sahiptir. “Eski Türk şiirinde, ördekler ve kazlar, göllerin süsü idi. Uygur şiirinde ise, kaz ile ördeğin yerini, kuğu alıyordu.” (Ögel 2014: 529). Ördek, kaz ve kuğu, Kırgız destanlarında her zaman “güzellik” kavramına denk gelecek bir isim; nesne veya kişinin güzelliğini niteleyecek bir sıfat olarak kullanılmıştır:

Ördök uçup, kaz kongon /Calkıp catkan kölü bar=“**Ördeğin** uçup **kazın** konduğu /Dalgalanan gölü var” (Karadavut 2012: 64); *Suluuluğu çürök kız, .../Uzun moyun kuuday kız*=“**Güzelliği dışı ördek** gibi kızlar, .../**Kuğu gibi** uzun boyunlu kızlar,” (Aça 2013: 24); *Kas moynduu Kanım-can, /Kuu moynduu Kubul-can*=“**Kaz** boyunlu Kanım-can, /**Kuğu** boyunlu Kubul-can” (Yıldız 2017: 835) vb.

“Su”yun yukarıda belirttiğimiz bütün olumlu çağrışımlarının yanında, bu çağrışımlardan uzaklaştığı örnekler de bulunmaktadır:

Murda içken may içet /Kiyin kalğan suu içet=“Önce içen yağ içer./Sona kalan **su** içer” (İnayet 2017: 278); *Kuray terip küñ boldu, /Otun alıp su sustu*=“Kuray derip köle oldu, /Odun alıp **su çekti**” (Yıldız 2017: 656); *Körgön küñün köl aldı, /İçken suun sel aldı*=“Gördüğü gününü **göl aldı, /İçtiği suyunu sel aldı**” (Yıldız 2017: 818); *Caza bir tayım kıs bolso, /Otko salıp küyüzöm, /Suga salıp ağızam*=“Yanılp kız olursa, /Ateşe salıp yakarım, /**Suya salıp akıtırım**” (Yıldız 2017: 819) vb.

2. Manas’tan Kahramanlık Destanlarına Kırgız Türklerinde “Su”ya Dair Söz Varlığı

2.1. İsim ve İsim Soylu Sözcükler

2.1.1. Su İle İlgili Ulaşım Araçları

keme (kemī EDPT, 721; <*kēmi TTKBS, 363) “gemi”.

Kaltıldap suuda turgan boldum keme=“Denizde alabora olan gemi gibi oldum” (Türker 2010: 103).

Keñ ileni keme-minen keçem deyt=“Keñ-ile’yi gemi ile geçeyim diyor” (Yıldız 2017: 540).

köpürö (<köprüg<köpür - ü - g EDPT, 690; <köb/(p/v) + rü + g TTKBS, 555) “köprü”.

Köpürönün tamanın=“Köprünün tabanını” (Aça 2013: 43).

3 Sözcüğün daha çok *dalay* şekline dair örnekler tespit edilmiştir.

2.1.2. Su İle Oluşturulmuş Doğada Bulunan Karışım İsimleri

çalma (< çal (<*çā “yansıma” + l-) “11. yoğurt çalmak” (TTKBS, 213) - ma) “çamur, bulanık su”.

Deñizge tüşkön çalmasın = “Denize düşen çamur gibisin” (İnayet 2017: 66).

ılay (“< F. ‘bulanık, balçık’” (KS, 351)).

İlayday çerge çaptaylı = “Çamur gibi yere yapıştırılm” (İnayet 2017: 123).

*Kan ılayga cüürüldü*⁴ = “Kan çamur oluşturdu” (Kallimci 2010: 159).

2.1.3. Su ve Çevresinde Bulunan Doğal Yapı İsimleri

aral (< aral “ada” EUTS, 18; <*paral (Räsänen, V 23” TTKBS, 75) “1. ada, 2. su”.

Üç araldan tepçipsin = “Üç adadan aşmışsın” (Alimov 2013a: 72).

Aralı tereñ Ürgönçtön = “Suyu derin Ürgenç’ten” (Alimov 2013a: 83).

boy (<bōd “boy, endam” EDPT, 296) “kıyı, kenar” (TETTL-I, 769).

Oşol suunun boyunda = “O derenin kenarında” (Alimova 2017: 169).

Ene saydın boyunda = “Enesay’ın kıyısında” (İnayet 2017: 28).

butak (<butik EDPT, 301; <*büt + ı - k TTKBS, 175; <bud+ -(a)k küçültme eki TETTL-I, 795) “dal, kol”.

Kayıpastın kara dayrası/Bir butağı bul eken. = “Dönmezim kara nehri/Bir dalı buymuş.” (Alimova 2017: 95).

caka (<yaka EDPT, 898; <*ya - k- “yaklaşmak” - a TTKBS, 1034) “kıyı”.

Mal catat çalkar köl cakasında = “Hayvanlar yayılmış kocaman gölün kıyısında” (Karadavut 2012: 100).

ceek ~ cek (<yēg <yē- “yemek” - g “ısırılmış parça” EDPT, 910) “kenar, kıyı”.

Aral-Köldün ceeginde = “Aral-Göl’ün kenarındadır” (İnayet 2017: 106).

Kök-Özöndün ceegi eken = “Kök-Özön’ün kıyısı imiş” (Aça 2013: 23).

Izık-köldün cegine kirip bardı = “Izık-Göl’ün kenarına girip vardı” (Yıldız 2017: 543).

cılga (“<cılga ‘dar bir vadide akan dere’ < Mo. cılga a.m.” (M. Räsänen 1969: 200-201 ve O. N. Tuna 1972: 220’den akt. TETTL-II, 81)).

(<cıl- “hareket etmek, kıvıldamak; emeklemek; yere doğru pek fazla eğilerek yürümek” KS, 208 - ga) “çayın yatağı” (KS, 209).

Cılga tolup catkalı! = “Çay yatağına yatalım!” (Yıldız 2017: 647).

Eçen koo, eçen cılga dan/Aşıp ötüp baratat = “Birkaç derin hendekle birkaç çay yatağından/Geçip giderler” (Aça 2013: 41).

kemer (<F. kamar TETTL-IV, 221) “2. selin kazdığı çukur, 3. dere, dar vadi, 4. suyun eştiği kıyı” (KS, 436).

4 “Kırgız Sözlüğü” adlı eser incelendiğinde, cüürül- şeklinde bir fiil bulunamamıştır. Söz konusu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı göz önüne alındığında, sözcüğün cuurul- “yoğrulmak, karıştırılmak” olabileceği düşünülmektedir.

Kara kaşat kemerden=“Vadinin kenarından” (Kallimci 2010: 67).

su başı (<su (bkz. suu) + baş (<baş/bâş EDPT, 375) +ı (3.t.ş.iyelik eki) “su başı”.

*Sunun başın köstöp kaştı*⁵=“Suyun başından göçüp kaçtı” (Yıldız 2017: 542).

su ayağı (<su (bkz. suu) + ayak (<ağak EDPT, 45; at- (<*at-) - (a)k TDES, 26) +ı (3.t.ş.iyelik eki) “su ayağı, suyun sonu, ırmağın döküldüğü yer” (Ögel 2014: 497).

Su ayagın köstöp köştü=“Su ayağına doğru yürüdü” (Yıldız 2017: 543).

2.1.4. Su ve Türevlerinde Yaşayan/ Ortaya Çıkan veya Su Çağrışımı Yapan Canlılara Dair İsimler

baka (<bakā EDPT, 311) “kurbağa”.

Bakanı cılan cutkanday=“Kurbağa yutmuş yılan gibi” (Kallimci 2010: 21).

Orgup turğan közü bar./Balcaктаğan bakası=“Fıskırıp duran pınarı var./Ağır yürüyen kurbağası” (İnayet 2017: 140).

balık (<balık EDPT, 335) “balık”.

Uu taştap balık alat mından dayın=“Balık tutar buralarda ağ bırakıp” (Türker 2010: 79).

Balıktın mayın sızdırıp=“Balığın yağını eriterek” (İnayet 2017: 188).

balır: “su yosunu” (KS, 84).

Balır baskan kölü bar=“Yosun tutan gölü var” (İnayet 2017: 140).

bayçeçekey: “kar çiçeği” (KS, 100).

Bayçeçekey baylaçu=“Kar çiçeği açardı” (Öztürk 2009: 67).

bezbeldek: “toy kuşu” (KS, 114).

Bödönö, tartar, bezbeldek=“Bildircin, su tavuğu, toy kuşu” (Alimova 2017: 91).

çürök “ördek (dişi)” (KS, 289).

Suluuluğu çürök kız=“Güzelliği dişi ördek gibi kızlar” (Aça 2013: 24).

Köldökü çürök, akkuuday=“Göldeki ördek, kuğu gibi” (İnayet 2017: 49).

kamış (<kamış EDPT, 628) “kamış”.

Kara suunun kamışı=“Kara Su’yun kamışları” (Kallimci 2010: 160).

kaz ~ kas (<kāz EDPT, 679) “kaz”.

Karkıra toodak, kaz keldi=“Karga, toy kuşu, kaz geldi” (Kallimci 2010: 39).

Kaz, ördök kağıp sazınan.=“Batalıkta kaz ördek ürkütürmüş.” (İnayet 2017: 33).

Kas moynduu Kanım-can=“Kaz boyunlu Kanım-can” (Yıldız 2017: 835).

kunduz ~ kundus (<kunduz EDPT, 635; <kun- “soymak” - t - (u)z TTKBS, 569) “su samuru”.

Karaçaçın kunduzday=“Kara saçın su samuru gibi” (Aça 2013: 27).

Sunun kundus batırım=“Suyun kunduzu batırım” (Yıldız 2017: 647).

kuu (<kuğū EDPT, 609; <kū “yansıma”+ ğū TTBKS, 564) “kuğu”.

5 Cümle, Türkiye Türkçesine “Suyun kaynağına ulaşmak isteyerek kaçtı” şeklinde de aktarılabilir.

Ak kuunun köldö süzğönü="Ak kuğunun gölde yüzmesi" (Aça 2013: 111).

Kurkuldatıp kuu aldı="Hırıldatıp kuğu aldı" (Yıldız 2017: 658).

ördök (<ödrek EUTS, 146) "ördek".

Kaz, ördök konup kölünö="Kazlar, ördekler konar gölüne" (Alimova 2017: 289).

Uzarıp moynuş ördöktöy="Boynun uzayıp ördek gibi" (İnayet 2017: 60).

tartar: "su tavuğu" (KS, 712).

Bödönö, tartar, bezbeldek="Bildircın, su tavuğu, toy kuşu" (Alimova 2017: 91).

toodak: "toy kuşu" (KS, 748).

Toodak kuştay tonkoşdop="Toy kuşu gibi tonkoşdayıp" (Yıldız 2017: 656).

Karkıra toodak, kaz keldi="Karga, toy kuşu, kaz geldi" (Kallimci 2010: 39).

turna (<turnā EDPT, 551; <*t(ı/u/o/ã)r "yansıma"+ n (~y)a TTKBS, 934) "turna".

Kakıra menen turnaday="Kaz ile turna gibi" (Alimov 2013a: 69).

2.1.5. Su ve Türevlerine Dair Bir Anlama Sahipken Farklı Bir Anlamda Kullanılan İsimler

dalay~talay (<T. "1. sonsuzluk, 2. dünyanın etrafını saran sonsuz, uçsuz bucaksız deniz ve okyanus" (Ögel 2014: 508), <talūy EDPT, 502) "çok".

Dalay küngö ceteerlik="Pek çok gün yetecek" (Karadavut 2012: 28).

Turmuştuñ dalay sabağı="Hayattan çok ders aldı" (İnayet 2017: 151).

2.1.6. Su ve Türevlerine Dair İsimler:

agın (<ak-⁶ "akmak, akıp geçmek" (KS, 38) - ı - n) "dere, akarsu, hızlı akan su".

Ağındı boyloş baratat="Dere kıyısından gidiyordu" (İnayet 2017: 63).

Ağın suunu şimirip="Derenin suyunu bir nefeste içip" (Öztürk 2009: 39).

agın suu (<agın (bkz. ağın) + suu (bkz. suu)) "akarsu".

Ağın suu menen karmaşıp="Akarsu ile mücadele edip" (Aça 2013: 45).

Ağın suday Manasıñ/Tolkup kele-tuganı="Akarsu gibi Manas'ın/Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662).

ak (<āk "beyaz" EDPT, 75) "kar".

Çokusun ak kaptagan="Tepesini beyaz kar kaplayan" (Alimova 2017: 155).

añ (<añğ: I. "çukur, sel yeri, selin açtığı yol" KS 33).

Kañtarıp cerdi añ kılıp, Tuylatıp suusun şar kılıp="Toprağı sürüp, ark açıp/Gürül gürül suyunu" (İnayet 2017: 80).

arık (<arık EDPT, 214; <*ār- (~*īr-) - ık TTKBS, 77) "arık, ark".

Kol arıktay şırkırap="Ark gibi çağlayıp" (İnayet 2017: 271).

Arıktan barıp suu içip="Varıp arıktan su içip" (Aça 2013: 78).

6 "Kırgız Türkçesinde /k/ ünsüzü ile biten kelimeler ek alıp söz konusu ünsüz iki ünlü arasında kalınca genellikle fonolojik olarak tonlularaşak /g/ye döner." (Kasapoğlu Çengel 2017: 84).

batkak: (<bat- “batmak” - kak) “bataklık”.

Batkak keçken nemedey=“Bataklıktan geçmiş gibi” (İnayet 2017: 153).

boroon: “tipi, kar kasırgası” (KS, 132).

Kar aralaş bozdogon/Boroon bolup berdi ele=“Şiddetli karla karışık/Boran başladı” (Alimova 2017: 163).

bulak (< bulak EDPT, 336; <bula- [<*bulga-] - k TTKBS, 180) “kaynak, pınar başı, çeşme” TETTL-I, 801.

Orğuştap akkan bulaktın=“Fıskırıp akan pınarın” (İnayet 2017: 188).

Bulaktan suluu suu alat=“Pınardan güzelleri su alır” (Alimov 2013b: 45).

bulut (<bulut EDPT, 333; <*bū “buhar, buğu”+ lı - t TTKBS, 182) “bulut”.

Bulut oynop bölünüp=“Bulutlar oynayıp gökte” (Alimova 2017: 97).

Asmanga bulut tutuldu=“Gökyüzüne bulut örtüldü” (Yıldız 2017: 863).

buu (<bū “buhar” EDPT, 292; <buğ “buhar TETTL-I, 797) “buhar”.

Üstü bulut buu bolup=“Üstündeki bulut buharlaştı” (Alimova 2017: 166).

camgır⁷ (<yağmur < yağ “yağmak” - mur” TTKBS, 1031) “yağmur”.

Caş toktoboyt camgırday=“Gözyaşı dinmiyor yağmur gibi” (Çelebi 2007: 64-65).

Cer kögöröt camgırdan,/Er kögöröt batadan=“Yer yeşerir yağmurla/Er yeşerir duayla” (İnayet 2017: 105).

caş (<yāş EDPT, 975-976; ya - ş “gözyaşı” TTKBS, 1083) “1. yaş, ıslak; 2. genç”.

Kalbasın caşım sebelep=“Gözyaşım yağmur olmasın” (İnayet 2017: 107).

Caşımdı tögüp kakşadım=“Gözyaşımı döküp hıçkırarak ağladım” (Karadavut 2012: 24).

Ezilişken eki caş=“Birbirine sarılan iki genç” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 66-67).

cıbit “çay yatağı” (KS, 207).

Say, cıbitka tolursuñ=“Nehir yatağına döküleceksiniz” (Kallımcı 2010: 48).

darıya (<F. daryā “deniz” TETTL-II, 377) “1. deniz, 2. ırmak”.

Darıyaday tolkundap=“Deniz gibi coşarak” (Çelebi 2007: 214-215).

Darıyanın ar cagın köp kızıl baş=“Irmağın öbür tarafında Kızılbaşlar” (Karadavut 2012: 97).

dayra (bkz. darıya) “nehir”.

Neçen dayra, neçen köl=“Nice nehir, nice göl” (Alimova 2017: 79).

Eki cagı dayra köl=“İki tarafı nehir göl” (Yıldız 2017: 638).

deñiz (bkz. teñis) “deniz”.

Kara deñiz boyunda=“Karadeniz kıyısında” (Karadavut 2012: 57).

deñiz suusu (<deñiz (bkz. teñis) + suu (bkz. suu) + su (3.t.ş.iyelik eki)) “deniz suyu”.

7 Clauson, eserinde sözcüğü yağ- filinden türetmiş, yağmur şeklinin kullanıldığı lehçeler için bu durumu, fonetik bir hadise olarak değerlendirmiştir (Clauson 1972: 903).

Tögülöt cüzdön bermetiñ./Türülgön deñiz suusunday="Yüzünden inciler dökülüyor./ Dürülen deniz suyu gibi" (İnayet 2017: 149).

dobul "şiddetli dolu" (KS, 310).

Dobul kelse tiygizbes="Dolu yağsa yere değdirmez" (Öztürk 2009: 28).

içer suu (<içer (iç - er (bkz. iç-)) + suu (bkz. suu) "içecek su".

Tügönüp içer suuñ, küñüñ bütsö="İçecek suyun tükenip günün bitterse" (Türker 2010: 30).

kabak (<*kã - p "kapamak" + ğ(a)k TTKBS, 459) "2. oyuk, kazıntı, çukur, derin dere" (KS, 378).

Kabakka bir cügürüp bardı="Dere yatağına koşuverip vardı" (Yıldız 2017: 893).

kar (<kār EDPT, 641) "kar".

Arkaygan toodo appak kar="Yüksek dağda ak-pak kar" (Kallimci 2010: 112).

Kar caaganday körünöt="Kar yağacak gibi görünür" (Yıldız 2017: 684).

kar suusu (<kar (bkz. kar) + suu (bkz. suu) + su (3.t.ş. iyelik eki) "kar suyu".

Kaptaldata kızıl kan/Kar suusunday çoşuldu="Oluk oluk kızıl kan/Kar suyu gibi süzüldü" (Kallimci 2010: 162).

kaynagan suu (<kayna - gan (bkz. kayna-) + suu (bkz. suu) "kaynak suyu".

Ookatım katkan tokoç kaynagan suu="Yemeğim kuru ekme, kaynak su" (Türker 2010: 60).

kılamık kar (<kılamık "henüz yağan ince kar tabakası" + kar (bkz. kar) "ince kar".

Kılamık kardın caaganı="İnce karın yağması" (Kallimci 2010: 25).

kıroo (<kırāgū EDPT, 656; < kır + ağu TTKBS, 510) "çiğ".

Boz kıroo tüşüp, suuk çalıp="Çiğ düşüp hava serinleyip" (Alimova 2017: 177).

koktu "dağ deresi" (KS, 478).

Koktusu kenen kapçıgay="Dağ deresi geniş dağ geçidini" (Alimova 2017: 168).

koo "1. derin sel kazıntısı, derin çukur, derin hendek" (KS, 485).

Koosunda kükük dayrası="İrmağında şırl şırl suyu akan" (İnayet 2017: 110).

Şarkırıp taza suular koolorunda="Çaylarında gürüldeyip akar temiz sular" (Türker 2010: 86).

köçkü (<köç - kü) "çiğ".

Kar erip köçkü tüşkөndөy="Kar eriyip göçük inmiş gibi" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 106-107).

Ak kar cılıp köçkü aldı="Kar eriyip çiğ aldı" (İnayet 2017: 90).

köl (<köl EDPT, 715; <*kö:- "toplanmak" - I TTKBS, 378) "göl".

Kançalık köz caşımdı köl kılсам da="Ne kadar gözyaşım göl olsa da" (Türker 2010: 97).

Eki cagı dayra köl="İki tarafı nehir göl" (Yıldız 2017: 638).

Köldör tolup çaypaldı=“Göller dolup çalkalandı” (İnayet 2017: 76).

kölçök (<köl + çök (bkz. köl)) “gölcük”.

Kölçök bolup çııldap=“Damlaya damlaya gölcük oldu” (İnayet 2017: 188).

köz (<köz EDPT, 756; <*kö:- z TTKBS, 389) “pınar”.

Orgup turğan közü bar=“Fıskırıp duran pınarı var” (İnayet 2017: 140).

köz çaşı ~ kös çaşı (<köz (bkz. köz) + çaş (bkz. çaş) + ı (3.t.ş.iyelik eki)) “gözyaşı”.

Köz çaşına cuuştu=“Gözyaşı ile yıkadılar” (Çelebi 2007: 96-97).

Kös çaşından köl bolup=“Gözyaşından göl olup” (Yıldız 2017: 667).

kuduk (<kuğuğ <kuğ- u - ğ EDPT, 598; <*kuğuğ, TTKBS, 585) “kuyu”.

Tereñde közü kaynağan./Cıltırap turğan kuduktay=“Çukurda gözleri bakıyor,/ Parlayan bir kuyu gibi” (İnayet 2017: 131).

maşat “pınar, kaynak” (KS, 555).

Maykanında maşat bar./Kuyrugunda kuduk bar=“Kıçında pınarı var,/Kuyruğunda kuyu var” (Yıldız 2017: 695).

möndür “dolu” (KS, 572).

Asmandan caasa ak möndür=“Gökyüzünden ak dolu dökülse” (Kallimci 2010: 198).

möñgü~ möñgö “ebedi kar” (KS, 572).

Eki iyin eki möñgüdöy=“İki omuzu iki buzul gibi” (Alimova 2017: 269).

Ak möñgülör buzuldu=“Buzullar bile bozuldu” (İnayet 2017: 24).

muz~mus (<büz EDPT, 389; <*bū - z TTKBS, 189) “buz”.

Muzğa salsa taybağan=“Buza koysa kaymayan” (İnayet 2017: 29).

Tüpöyül ooruz muz kördüm=“Sızlatan bir buz gördüm” (Alimov 2013a: 97).

Mustay temir kiinip=“Buz gibi demir giyinip” (Yıldız 2017: 713).

nım: (= ım (<F.) KS, 352 ve 584) “nem”.

Özögünö nım koyboy./Kak katurıp bolturup=“İçinde nem bırakmadan/Tam kurutup hazırladı” (Alimov 2013b: 63).

okean: (<R.) “okyanus” (KS, 588).

Köp değen bir tolkugan çoñ okean=“Topluluk, dalgalanan büyük bir okyanus” (Türker 2010: 37).

obuz (~obus<*op- ~ ob-“yutmak” - us(z) TTKBS, 610) “gölcük, yapma göl”.

Obuzga tikken tal beken=“Gölcüğe dikilen ağaç mıdır” (Alimov 2013a: 96).

oy “vadi” (KS, 603; KTS 207).

Toodon tömön oyunda=“Dağın yanındaki vadi” (Alimova 2017: 169).

Oy cagında Orus kolu=“Vadi tarafında Orus ordusu” (Yıldız 2017: 551).

öröön: “3. dere” (KS, 615).

Kögörgön Çüydün öröönün=“Yemyeşil Çüy vadisini” (Kallimci, 2010: 99).

öyüz (<ögüz "nehir" EDPT, 119) "öteki kıyı" (KS, 618).

Kubanıp öyüzgö çığıştı="Sevinerek öteki kıyıya çıktı" (Aça 2013: 48).

özön (<özen <öz + en EDPT, 289) "1. nehrin yatağı, mecra, vadi; 2. havza" (KS, 619).

Neçen özön sularndan="Nice nehirden, sularndan" (Kallimci 2010: 100).

Özönü tokoy çer bolğon="Havzası sık orman imiş" (İnayet 2017, 27).

özöndüü bulak (<özöndüü (özön + düü (bkz. özön)) + bulak (bkz. bulak)) "pınar, akarsu".

Özöndüü bulak suu menen="Irmaklı temiz su ile" (Öztürk 2009: 47).

sala (<salaa) "1. küçük çukur, çukur, yer yarığı, nehrin yatağı, dere, çay" (KS, 631).

Zaңıragan say menen, /Salasınan suu akkan="Çağıldayan nehir ile, /Kaynağından su akan" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 142-143).

say (<sāy EDPT, 858) "1. nehrin yatağı".

Say kubulup saz boldu="Vadi değişip bataklık oldu" (İnayet 2017: 24).

Saydagı Tolubay şaldırıp="Nehir yatağındaki Tolubay patırdayıp" (Aça 2013: 101).

saz (<*sāz TTKBS, 746) "1. bataklık" (KS, 642).

Kök özöndün kök sazın="Gök Özön'ün gök bataklığını" (Çelebi 2007: 200-201).

Saz kozgolup köl boldu="Bataklıklar göl oldu" (İnayet 2017: 24).

sel (<A. seyl OTL, 947) "sel".

Arkrağan sel menen="Gürleyip akan sel ile" (İnayet 2017: 24).

Agıp catkan sel bolsa="Akmakta olan sel varsa" (Alimov 2013a: 76).

sımap (<F. sîm-âb OTL, 953) "cıva".

Sımaptay tüştü cılbışıp="Cıva gibi kayıp aktı" (Çelebi 2007: 136-137).

sız ~ sıs "rutubet" (KS, 654).

Cambaşıydı sız kılıp="Yattığım yeri nemli yer yapıp" (Alimova 2017: 116).

Aldıngı cerden sısın ötkürböy="Altındaki yerden rutubeti geçirmiyor" (Yıldız 2017: 649).

sonor "ilk kar" (KS, 659).

Bular sonor baştadı="İlk kar yağmaya başlayıp" (İnayet 2017: 66).

sugat (<su + ga - t (bkz. suu)) "sulama" (KS 667).

Sugatu kana suu içip="Susuzluğunu giderdi" (Alimova 2017: 96).

Sugatına çıdabay="Sulanmasına yetmeyip" (İnayet 2017: 181).

suu (suu < sub "su" (Clauson, 1972: 783'ten akt. TETTL-VII, 466); (<su "akarsu, nehir, ırmak" (Redhouse 2006: 1188a'dan akt. TETTL-VII, 472)). "1. su; 2. nehir, şelale; 3. deniz".

Akkan suuday kandarıp="akan su gibi kanlarını" (Çelebi 2007: 234-235).

Suday kanyıdı tökpösöm=“Su gibi kanını dökmezsem” (Yıldız 2017: 898).

Suuğa een kirindi=“Suya girip yıkandı” (İnayet 2017: 48).

Suu boyunda çaş kayıñ=“Nehir kenarındaki genç kayın” (Alimova 2017: 142).

Tukumu ösüp köböydü./Tolkunu küçtüü suu boldu=“Nesli büyüdü, çoğaldı./ Dalgası güçlü nehir oldu” (İnayet 2017: 32).

Köbügü kökkö çaçılğan./Kürküröptiptikatılğan./Suudan keçe kaçtı ele=“Köpükleri göğe sıçrayan./Gürleyip dimdik aşağıya akan./Şelaleyi geçerek kaçtı” (Alimova 2017: 155).

Kaltıdap suuda turgan boldum keme=“Denizde alabora olan gemi gibi oldum” (Türker 2010: 103).

şar “hızlı, çağlayan akıntı” (KS, 680).

Ayağı kuuş, suusu şar=“Sonu dar, suyu gü” (İnayet 2017: 85).

şarkiratma (<şar + kır - a - t - ma (bkz. şar)) “şelale”.

Şarkiratma askaga=“Şelaleye, kayalığa” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 204-205).

şıburgak (<şıbir “fısıltı, fısıldama; hışıltı” + ga - k” “sepeleyen yağmur”.

Kar aralaş şıburgak=“Karla karışık yağmur” (Alimova 2017: 163).

tamçı (tam - çı (bkz. tam-)) “damla”.

Asmandan tamçı tambagan=“Gökten bir damla bile damlamayan” (Alimova 2017: 155).

ter (<tēr EDPT, 528; TTKBS, 884) “ter”.

Taman akı, mañday ter=“Bileğinin hakkı, alın teriyle” (İnayet 2017: 171).

Kara ter boydon sızılıp=“Terler boynundan süzülüp” (Öztürk 2009: 42).

teñis (<teñiz EDPT, 527; <*teñ “göl, bataklık”+ (i)z TTKBS, 276) “1. deniz, 2. ırmak, nehir”.

Teñistey senin Manasıñ/Çayıp ala-tuganı=“Deniz gibi senin Manas’ının/ Çalkalayıp aldığı” (Yıldız 2017: 662).

Teñis İle ötkörgün! töröm=“Deniz İle’yi geçir! töröm” (Yıldız 2017: 580).

tolkun (<tō - l- “dolmak” EDPT, 491 - kun) “akıntı, dalga”.

Tolkunun cara ciretip=“Akıntıya karşı yüzüp” (Alimova 2017: 155).

Tukumu ösüp köböydü./Tolkunu küçtüü suu boldu=“Nesli büyüdü, çoğaldı./ Dalgası güçlü nehir oldu” (İnayet 2017: 32).

üyör: “1. dağdan sel gibi akan çay” (KS, 799).

Kaptağan üyör sel bolup=“Akıntılar sel olup” (İnayet 2017: 136).

Üyördöy kaptap ketçüdey=“Dağdan akan sel gibi kaplayıp gidecek gibi” (Aça 2013: 65).

zamzam (<A. zezem OTL, 1177) “zemzem”.

Zamzamga salıp kaktırgan=“Zemzem koyup terbiyelettiği” (Aça 2013: 79).

2.1.7. Su ve Türevlerini Niteleyen veya Belirten Sözcükler

batkak⁸ (bkz. 2.1.6'da bulunan batkak) "bataklık".

Ötkön soŋ batkan köldön çölgö keldi="Geçince bataklık gölden çöle geldi" (Karadavut 2012: 124).

buluttu (<bulut + tu (bkz. bulut)) "bulutlu".

Aynekten artık ireŋi/Buluttu kündöy cabıldı="Aynadan parlak benzi/Bulutlu gün gibi karardı" (Çelebi 2007: 252-253).

çaş (bkz. çaş) "genç".

Çaş kezinde cayragan="Genç yaşında vefat eden" (Alimov 2013b: 48).

Kan Semetey çaş bala="Han Semetey genç bala" (Yıldız 2017: 845).

cıлуу (<yılığ "sıcak, ılık" < yılı- EDPT, 925; cılu- <cılı- "ılmak, ısınmak" KS, 209 - u⁹ (<-g / -γ) "ılık".

Cıлуу сууга салышты="Ilık suya kattılar" (Aça 2013: 88).

dalay (bkz. dalay) "çok".

Dalay cerge barıştı="Pek çok yere gittiler" (Karadavut 2012: 29).

kar aralaş: (<kar (bkz. kar) aralaş <ara (<arā EDPT, 196; <*hāra "arasında, ara" TTKBS,74) + la - ş) "karla karışık".

Kar aralaş şıbirgak="Karla karışık yağmur" (Alimova 2017: 163).

karduu (bkz. karлуу) "karlı".

Ak karduu toonun başınan,/Kebezbey bulut çubalat="Ak karlı dağın tepesinden,/Pamuk gibi bulut yükselir" (Alimov 2013b: 45).

karлуу (<kar + luu (bkz. kar)) "karlı".

Bir цагы ак карлуу too aska caltaŋ="Bir tarafta uçurumlu karlı dağlar" (Türker 2010: 86).

kaynak (<kayna - k (bkz. kayna-)) "kaynar".

Kaynak suunu kuyabız="Kaynar su koyacağız" (İnayet 2017: 169).

muzdak (<muz + dak (bkz. muz)) "buzlu" (KS, 577).

Muzdak suuga çayınıp="Buz gibi suda yıkanıp" (Aça 2013: 119).

tamçı (bkz. 2.1.6'da bulunan tamçı) "damla".

Balık-Arttı körsöm-dep./Tamçı suusun içsem-dep.="Balık-art'ı görsem diye,/Bir damla suyunu içsem diye" (İnayet 2017: 79).

2.1.8. Sudan Çıkarılan Değerli veya Yarı Değerli Taş İsimleri

bermet (F. bermet KS, 109) "inci".

Bermet-minen şurunu="İnci ile mercanı" (Yıldız 2017: 645).

Bermettey müldö suluudan="İnci gibi tam güzellerden" (İnayet 2017: 32).

8 Geçtiği cümlede "batkan" şekliyle kaydedilen sözcüğün anlamı, Türkiye Türkçesine aktarıldığında "bataklık" olarak verilmiştir. Burada, "Kırgız Sözlüğü" adlı eserden yola çıkılarak sözcük "batkak" olarak madde başı yapılmıştır.

9 Söz konusu fiilden isim yapma ekinin Kırgız Türkçesinde, ünlü ile biten fiillere geldiği durumlardaki tarih gelişimi şu şekildedir: -g/ -γ > -w > -o/ -u (Ek, eklendiği fiilin ünlüsünü /o/ veya /u/dan birine değiştirerek -oo/ -uu hâlini almıştır (Kasapoğlu Çengel 2017: 145).

marcan (<A. marcān TETTL-V, 197) “mercan”.

Moynuna marcan şuru salıngar! = “Boynuna mercan gerdanlık takınız” (Yıldız 2017: 685).

2.1.9. Susuzluğa Dair Sözcükler

kuru~kuu (<kuruğ < kuru - ğ EDPT, 652; <küriğ< kür “kuru”+ uğ TTKBS, 576) “kuru; boş”.

Kuru kelgen kudamı = “Kuru gelen dünürü” (Yıldız 2017: 619).

Kuu talaada börödöy = “Kuru ovada bozkurt gibi” (Alimov 2013a: 99).

susun (<suu (bkz. suu) + su - n) “susuzluk”.

Kere cutup kıımızdan./Suusundarı kanıştı = “Bir yudum alıp kıımızdan,/ Susuzluklarını kandırdılar” (Karadavut 2012: 30).

2.1.10. Suya Dair Eşya İsimleri:

abtaba (<F. âb - tâbe; OTL 5) “ibrik”.

Çaştarıy çaynek abtaba al./Suu kııysan biröön konukko./Dastarkondu biröön sal = “Genciniz çaydanlık, ibrik alsın./Biriniz misafire su dökerken/Biriniz sofraya sersin” (İnayet 2017: 237).

çaka “madenî kova” (KS, 245).

Çakası alıp koluna./Bulaktan suluu suu alat = “Kovasını alıp eline,/Pınardan güzelleri su alır” (Alimov 2013b: 45).

çelek “1. ağaç kova, fiçi” (KS, 260).

Eki çelek suu alıp = “İki kova su alıp” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 34-35).

çöögün “çaydanlık (su kaynatmak için)” (KS, 283).

Stıypalap çöögün izdegen = “El yordamıyla ibrik arayan” (İnayet 2017: 99).

kumğan (<kıumğan “su şişesi, şişe” EDPT, 627) “ibrik” (KS, 520).

Kololuu kumğan alıngar! = “Tunçlu ibriği almınız!” (Yıldız 2017: 560).

Kololuu kumğan kolgo alıp/Kolu-butun cuudurup = “Tunçla bezenmiş ibriği eline alıp/Elini ayağını yıkattırıp” (Öztürk 2009: 27).

suuluk¹⁰ (<suu + luk (bkz. suu)) “yağmurluk”.

Ce kündörgö küin caasa/Kara nöşör kııysa da./Suluulugun kııyıp sırtınan = “Günlerce yağmur yağıp/Sağanak yağmur yağsa da,/Yağmurluklarını giyip sırtlarına” (Aça 2013: 41).

2.1.11. Suya Dair Meslek İsimleri

kayıkçan (<kayık (<kayğuk <kay - ğuk)”küçük bot” EDPT, 676; <*kāy - ğı(u)k, TTKBS, 683) + çan) “kayıkçı”.

Kayıkçan cigit kez keldi = “Kayıkçı¹¹ yiğit rast geldi” (Karadavut 2012: 30).

10 Sözcük metinde “suluuluk” olarak kayıtlıdır. Sözlük anlamı göz önüne alınıp “Kırgız Sözlüğü”ne bakılarak “suuluk” şekli ile madde başı yapılmıştır.

11 +çAn eki Kırgız Türkçesinde “sahip olma” anlamı taşıyan isimler yapar (Kasapoğlu Çengel 2017: 108). Bu bilgidен hareketle sözcüğün geçtiği cümle, Türkiye Türkçesine “Kayıklı yiğit rast geldi.” şeklinde aktarılabilir.

2.1.12. Suyun Yapısına Dair İsimler

terej (<terij EDPT, 551; <ter + ij TTKBS, 278) "derin".

Ürgönçtün suusu terej-dep="Ürgenç'in suyu derin, diye" (Alimov 2013a: 63).

Sanaası köldöy terejim="Fikri göl gibi derin" (İnayet 2017: 177).

tüp (<tüb EDPT, 434; <*tüp TTKBS, 287) "dip".

Tejis tüpten çaypaldı="Deniz dipten çalkalandı" (Yıldız 2017: 875).

Tolkugan dayradaymın tübü terej="Dalgalandan nehrin dibi gibi derin" (Türker 2010: 57).

2.2. Fiiller

agız- (bkz. agız-) "1. yüzdürmek, 2. akıtmak".

Ak taygandı agıssam="Ak tayganı yüzdürsem" (Yıldız 2017: 580).

Aştı suday agıskan="Aşı su gibi akıtan" (Yıldız 2017: 653).

agız- (<ak - ı - z "akıtmak, bırakmak" (Kasapoğlu Çengel 2017: 156)) "akıtmak, dökmek".

Otko salıp küygüzöm, /Suga salıp agızam="Ateşe salıp yakarım, /Suya salıp akıtırım" (Yıldız 2017: 819).

Ak mayın suuday agızıp="Tereyağını su gibi akıtıp" (Çelebi 2007: 332-333).

ak- (<ak- EDPT, 77) "akmak".

Tamanıñdan şar akkan="Ayaklarımın altında güçlü akan" (Kallimci 2010: 48).

Ağın suday Manasıñ="Akar su gibi Manas'ın" (Yıldız 2017: 662).

añka- "susamak" (KS, 34).

Atırılğan dayrağa, /Añkap catkan çöl aşık="Hızlı akan nehre, /Susayan çöl âşik" (İnayet 2017: 79).

arkıra- (<*ār- TTKBS, 77 - kıra-) "çağlamak".

Arkırap saydan sel cürmök.="Çağlayarak nehirlerden sel akar." (Kallimci 2010: 198).

Arkırağan sel menen="Gürleyip akan sel ile" (İnayet 2017: 24).

balçıl-da- "adamakılı ıslanmak" (KS, 83).

Kaptalında balçıldap="Yan tarafı ıslanarak" (Kallimci 2010: 118).

bat- (<bat- EDPT, 298) "batmak".

Cebelep suuga eç batpayt="Yüzüyor suya batmadan" (Alimov 2013a: 69).

buluttan- (<bulut + ta - n- (bkz.bulut)) "bulutlanmak".

Buluttanıp karaydı="Bulutlanıp hava kararı" (Kallimci 2010: 90).

caa- (<?dāğ- EDPT, 896; < yağ- "1. yağmak, 2. kurban sunmak") "yağmak".

Caasa camgır çıñıyt-dep="Yağmur yağsa pekişir" diye" (İnayet 2017: 83).

Küzdün küñü bir az kılamık kar caagan.="Güz vaktiydi bir az kar yağmıştı" (Karadavut 2012: 39).

camgırla- (<camgır + la- (bkz. camgır)) “sağanak şekilde yağmur yağmak”.

Camgırlap kün kürküröp=“Gök gürleyip yağmur yağdı” (İnayet 2017: 74).

caş öt- (<caş (bkz. caş) öt- (<öt- “geç-” EDPT, 39)) “yaşlanmak”.

Caş ötüp ubaktım cetti tınçık alar=“Yaşlandım, dinlenme vaktim geldi” (Türker 2010: 35).

caş tök- (<caş (bkz. caş) tök- (<tök- EDPT, 477)) “ağlamak”.

Kimde-kim ata- ene için caşın töksö=“Kim dökerse ana baba için gözyaşını” (Türker 2010: 39).

caşar- (<caş + ar- (bkz. caş)) “gençleşmek”.

Kündön küngö caşarıp=“Günden güne gençleşerek” (Çelebi 2007: 146-147).

caşı- (<caş + ı- (bkz. caş)) “gözleri yaşarmak”.

Caşıp ıylap ciberdi=“Gözleri yaşarıp ağladı” (Alimova 2017: 204).

Ölçüdüy közü caşıldap=“Gözünü yaşarıp ölecek gibi” (İnayet 2017: 92).

cašta- (<caş + ta- (bkz. caş)) “gözyaşı dökmek”.

Eki közün caştadı=“İki gözünden yaş akıttı” (İnayet 2017: 147).

Eki közün caştadı=“İki gözünden yaş döktü” (Aça 2013: 39).

cılıt- (cılı - t-(cılı- için bkz. cılıu)) “ılıtmak”.

Kazanga suunu cılıtıp=“Kazanda suyu ılıtıp” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 98-99).

cibi- “nemlenmek, yaş olmak, ıslanmak” (KS, 216).

Balkıldap eti cibidi=“Nazik vücudu nemlendi” (Çelebi 2007: 136-137).

cire- “yüzmek” (KS, 217).

Tolkunun cara ciretip=“Akıntıya karşı yüzüp” (Alimova 2017: 155).

coşul- (<coş- (<*cöş TTKBS, 208) - u- (“coşu- “sel gibi akmak”) - l-) “sel gibi akmak” (KS, 226).

Kandarı aktı coşula=“Sel gibi aktı kanları” (Kallımcı 2010: 93).

cuu- (<yü- EDPT, 870) “yıkamak”.

Beti-kolun cuudu emi=“Elini yüzünü yıkadı şimdi” (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 34-35).

Üyündö çaçın cuup algan=“Evinde saçını yıkayan” (Yıldız 2017: 571).

çaypal- “dalgalanmak” (KS, 257).

Teñis tüpten çaypaldı=“Deniz dipten çalkalandı” (Yıldız 2017: 875).

çubur- “akmak” (KS, 285).

Kara ter boydon çuburdu=“Vücudundan kara ter boşaldı” (İnayet 2017: 73).

Kızıganda çuburgan=“Kızıştığında akan” (Alimov 2013a: 40).

daarat al- (<daarat (<A. tahâret “1. temizlik, 2. temizlenme” OTL, 1017) al- (< al- EDPT, 124) “abdest almak”.

Cuumup taza suuga daarat alıp="Yıkayıp temiz suyla abdest aldı" (Türker 2010: 60).
eri- (<erū- EDPT, 198) "erimek".

Ken taştar erip kölküldöp="Maden taşları eriyerek" (İnayet 2017: 186).

Erigen cazgı künü tüşkön karday="Baharda eriyen kar gibi" (Türker 2010: 90).

ılayla- (<F. ılay "bulanık, (civik) balçık" KS, 351 + la-) "ıslatmak".

Kara cerdi ılaylap="Kara toprağı ıslatarak" (Kallimci 2010: 93).

iç- ~ iç- (< iç- EDPT, 19) "içmek".

Arıktan suu içpegen="Arıktan su içmediler" (Kallimci 2010: 64).

Suu içkendey cüdüdüüm.="Su içmiş gibi zayıfladım." (İnayet 2017: 62).

Su araktı işti deyt="Sulu arakı içti, diyor" (Yıldız 2017: 733).

iç- "yemek".

Tamak içpey tarttı emi hasiretti="Yemek yemeden hasretlik çekti" (Karadavut 2012: 109).

Ak Kanga barıp aş içkin!="Ak Han'a varıp aş ye!" (Yıldız 2017: 649).

kakşı- (<kak "kuru" KS, 384 + şı-) "kurumak" (KS, 386).

Kakşıgan talaa çölünö="Kuruyan tarla ve çölde" (Alimova 2017: 289).

kan- (<kān- EDPT, 632) "suya kanmak".

Kahtarıp cerdi aň kılıp./Tuylatıp suusun şar kılıp./Çelkildetip aňızğa./Suğatka toluk kandırıp.="Toprağı sürüp, ark açıp/Gürül gürül suyunu/Tarlaya akıtarak,/Suya tam kandırıp" (İnayet 2017: 80).

Sugarıp özön boyuna./Suusunumu kandırıp, dosum="Su verip dere kenarında,/Susuzluğunu gider, dostum" (Alimova 2017: 172).

kar kürö- (<kar (bkz. kar) kürö- (<kürī- EDPT,737)) "kar küremek".

Turpağı karday kürölöp="Toprağı kar kürer gibi küreyip" (Türkmen, Uzun ve Hañça 2007: 146-147).

kara ter bas- (<karā EDPT, 643) ter (bkz. ter) bas-(<bas- EDPT, 370)) "kara ter basmak".

Kara ter basıl aldı deyt="Kara ter bastı, diyor" (Yıldız 2017: 869).

Kara ter basıp şaldırap="Kara ter basıp güç gitti" (Alimov 2013a: 98).

kara ter kıl- (<karā EDPT, 643) ter (bkz. ter) kıl- (<kıl- EDPT, 616)) "kan ter içinde bırakmak".

Atın kara ter kılıp="Atını kan ter içinde bırakıp" (Kallimci 2010: 71).

kara terge çömül- (<karā EDPT, 643) ter + ge (bkz. ter) çömül- (<*çö - m - el-TTKBS, 254) "kan ter içinde kalmak".

Kaz moyunduu tulparlar/Kara terge çömüldü="Kaz boyunlu atlar,/Kan ter içinde kaldı" (Kallimci 2010: 175).

kara terge çulgan- (<karā EDPT, 643) ter + ge (bkz. ter) çulgan- (<çuğlān-<çüğ "istif" (EDPT, 407) + la - n-)) "kan ter içinde kalmak".

Kara terge çulğandıñ="Kan ter içinde kaldın" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 166-167).

kayırmak sal- (<kağırmak (<kāđ - ı - r- EDPT, 604 -mak) sal- (<sal- EDPT, 824)) "olta atmak".

Kayırmak salıp, tor salıp/Balık karmap suusunan="Olta atıp, ağ atıp,/Nehirde balık yakalarmış" (İnayet 2017: 33).

kayna- (<*kay - (ı)n - a- (TTKBS,485) (kayna- "fokurdamak" TETTL-IV, 188) "topraktan kaynatarak çıkmak".

Atayı kaynap çıkkan bulaktar köp="Pınarları çok, kendiliğinden kaynayıp çıkan" (Türker 2010: 86).

köbüktö- (<köp - ük (TETTL-IV, 396) + tö- (bkz. köbük)) "köpürmek".

Köbüktöp akkan sel menen="Köpürüp akıtan sel ile" (İnayet 2017: 129).

Köbüktönüp kara kan,/Köp kuyulsa salaalap="Köpüklenip kara kan,/Süzülüp çok akmışa" (Alimov 2013a: 99).

köz çaşı tök- (<köz (bkz. köz) çaş (bkz. çaş) + ı (3.t.ş. iyelik eki) tök- (<tök- EDPT, 477) "ağlamak".

Közünün çaşın tögüp tur="Gözünün yaşını dökmekte" (Çelebi 2007: 44-45).

kurgat- (<kurug + a - t- (bkz. kuru)) "kurutmak".

Küngö kaktap kurgatıp="Güneşe koyup kurutup" (Alimova 2017: 159).

kuru- (<kuřı- EDPT, 646; <*kūřı- TTKBS,576) "yok etmek, kurutmak".

Mınday bala kurusun="Böyle çocuk yok olsun" (Alimov 2013a: 91).

İçken suum kurusun!="İçtiğim suyum kurusun!" (Yıldız 2017: 900).

kürpüldö- (<kürp "2.bir kayadan öbür kayaya düşen su sesini taklittir"(KS, 542)+ ü + l + dö-) "çağlamak, gürlüdemek" (KS, 542).

Kürpüldöp kirgen suu bolup="Çağlayarak akan nehir varmış" (Alimova 2017: 253).

Dayra bolup kürpüldöp="Nehir gibi çağlayıp" (İnayet 2017: 86).

maldır- (<mal-"daldırmak, bandırmak" (KS, 550) - dır-) "suya daldırmak".

Üç iiletip maldırdım="Üç kere sepiletip suya daldırdım" (Yıldız 2017: 709).

möltürö- (<mölt "çok yaş, çok nemli" KS, 572 + ür + ö-) "parlamak".

Tamçı suuday möltüröp="Akan su gibi tertemiz" (Alimova 2017: 129).

möndürlö- (<möndür "dolu" KS, 572 + lö-) "dolu yağmak".

Cayloonun başı möndürlöp="Yaylada dolu yağıp" (Alimova 2017: 243).

musta- (<muz "buz" KS, 577 + da- (bkz. muz~mus)) "buzlanmak".

Isık denem mustadı="Sıcak vücudum buz kesildi" (Çelebi 2007: 254-255).

orğuşta- (<orgu- "1. fişkırmak, galeyan etmek (su hakkında) (KS, 599) - ş - ta-) "fişkırmak".

Orğuştap akkan bulaktın="Fışkırpıp akan pınarın" (İnayet 2017: 188).

- öşörlö-** (<öşör "sağanak, birden dökülen yağmur" (KS, 616)+ lö-) "çok ağlamak".
Öşörlöp çaşı tögüliüp="Damla damla yaşlar dökerek" (Kallimci 2010: 147).
- suuga agız-** (<suu + ga (bkz. suu) agız- (bkz. agız-) "suya akıtmak".
Cogotup suuga agızıp="Harcayıp suya akıtıp" (Çelebi 2007: 306-307).
- suu çaç-** (<suu (bkz. suu) çaç- (<saç- EDPT, 794) "su serpmek".
Ak çöyçökkö suu alıp/...Suunu çaçıp ciberip="Ak çanağa su aldı/...Suyunu serpti"
 (İnayet 2017: 160).
- Agızıp közdön çaşın suuday çaçıp*="Gözyaşlarını su gibi akıtıp" (Türker 2010: 81).
- suu sep-** (<suu (bkz. suu) sep- (<sep- (<sep- EDPT, 784) "çiselemek, az az yağmak" TTKBS, 753) "su serpmek".
Duşmandardın köñülü/Suu sepkendey basılıp="Düşmanların gönülü/Su serpilmiş gibi basılarak" (Çelebi 2007: 152-153).
- suugar- ~ sugar-** (<su(u)gar- <su(u) + gar- (bkz. suu)) "sulamak".
Sugarıp suuga kandırıp="Sulayıp suya kandırıp" (Çelebi 2007: 282-283).
- Suğatın cakşı suğarsam./Kök aykın muzday bolup meltireyt./Kök dattanıp kirdebeyt./Sap muzday bolup meltireyt*="Suyunu iyice verirsem/Gök buz gibi katılacak./Pas tutup kirlenmeyecek./Saf buz gibi parlayacak" (İnayet 2017: 187).
- suuga çaptır-** (<suu + ga (bkz. suu) çaptır- (<çap- EDPT, 394 - tır-) "suya batırmak".
Kaynatıp, suuga çaptırıp="Kaynatıp suya bastırıp" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 90-91).
- suula-** (<suu + la- (bkz. suu)) "sulamak".
Sorogoy toosun suulaylı="Sorogoy dağımı sulayalım" (Türkmen, Uzun ve Hança 2007: 84-85).
- susa-** (<su + sa- (bkz. suu)) "susamak".
Añkabayt, susabayt="Acıkıyor, susamıyor" (Yıldız 2017: 630).
- susat-** (<susa - t- (bkz. susa-)) "susatmak".
Suusatıp balañ öltürör="Susatıp oğlun öldürür" (Karadavut 2012: 60).
- süz-** "2. yüzmek" (KS, 675).
Kölündö süzsö kuuları="Gölünde yüzse kuğuları" (Alimov 2013b: 44).
- şarkıra-** (<şar "1. hızlı, çağlayan akıntı" (KS, 680) + kır - a-) "çağlamak".
Şarkırap taza suular koolorunda="Çaylarında gürüldeyip akar temiz sular"
 (Türker 2010: 86).
- şıldıra-** (<şıldır "1. şarıldama, hışıldama, şarıldayan, hışıldayan; şıldır-şıldır, şarıldanır" (KS, 685) + a-) "şarıldamak, hışıldamak, hışıldamak" (KS, 685).
Şıldırap akkan bulaktın="Şırıldayarak akan pınarın" (Alimova 2017: 262).

şırkıra⁻¹² (bkz. şarkıra-) “gürlemek, çağlamak”.

Kol arıktay şırkırıp = “Ark gibi çağlayıp” (İnayet 2017: 271).

Ar koktusu miñ bulak./Simaptay suusu tuptunuk./Agıp catkan şırkırıp = “Her ovasında bin pınar var./Civa gibi duru./Akıyor gürleyip.” (Alimova 2017: 159).

şorgolo- (<şor “ağzını şapırdatarak içmek” (KS, 691) + gö - lo-) “sicim gibi yağmak”.

Ter kıyulat şorgolop = “Ter sicim gibi akıyordu” (İnayet 2017: 81).

Moynunan camgır şorgolop = “Boynundan yağmur sicim gibi akıp” (Aça 2013: 83).

tam- (<tam- EDPT, 503; TTKBS, 855) “damlamak”.

Asmandan tamçı tambagan = “Gökten bir damla bile damlamayan” (Alimova 2017: 155).

tamçıla- (<tamçı + la- (bkz. bkz. 2.1.6’da bulunan *tamçı*)) “damlamak”.

Murdunan susuu tamçılöp = “Burnundan su damlayıp” (Çelebi 2007: 282-283).

Atının teri tamçılöp = “Atı kan ter içinde” (İnayet 2017: 63).

taş- (<taş- EDPT, 559) “taşmak”.

Kubandı Gaoz baatır suuday taşıp = “Kıvandı yiğit Gaoz su gibi taşıp” (Karadavut 2012: 107).

tazala- (<F. tâze “1. taze, körpe; sulu, yaş” OTL, 1043 + la-) “temizlemek”.

Tazaladı kir koyboy = “Temizledi, kir bırakmadan” (Çelebi 2007: 70-71).

tepçi- (<tep- “tepmek, çifte atmak, ayakla vurmak, ayakla dürtmek; kaymak” KS, 726 - çi-) “suyu sığ yerlerini bularak seçerek geçmek” (KS, 726).

Üç araldan tepçisih = “Üç adadan aşmışsın” (Alimov 2013a: 72).

ter ak- (<ter (bkz. ter) ak- (bkz. ak-)) “teri akmak”.

Ak mandaydan akkan ter./Baarı tegiz bay boldu. = “Ak alından ter akıtan,/Herkes zengin oldu.” (Kallimci 2010: 104).

ter çık- (<ter (bkz. ter) çık- (<çık EDPT, 405; <*taş (>tış) “dış” + ık - >tışık- > çık- TTKBS, 235) “terlemek”.

Ter çıkkan sayın küç alıp = “Terledikçe güçlenip” (Çelebi 2007: 232-233).

ter tök- (<ter (bkz. ter) tök- (<tök- EDPT, 477) “ter akıtmak”.

Terin töküp tulpardın = “Terini akıtıp atının” (Kallimci 2010: 91).

terde- (<ter + de- (bkz. ter)) “terlemek”.

Sürdöp kanıñ terdedi = “Heyecandan hanı ter bastı” (Öztürk 2009: 31).

At terdetip alalık! = “At terletelim!” (Yıldız 2017: 692).

tolku- (<tö - l- “dolmak” EDPT, 491) - k - u-) “dalgalanmak”.

Tolkup catkan denizdey = “Dalgalanan deniz gibi” (Çelebi 2007: 224-225).

12 “Kırgız Sözlüğü” adlı eser incelendiğinde, şırkıra- şeklinde bir fiil bulunamamıştır. Söz konusu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı göz önüne alındığında, sözcüğün şarkıra- “gürlemek, çağlamak vb.” olabileceği düşünülmektedir.

Agın suday Manasıñ/Tolkup kele-tuganı="Akar su gibi Manas'ın/Dalgalanıp geldiğini" (Yıldız 2017: 662).

tolkunda- (<tolkun + da- (bkz. tolkun)) "dalgalanmak".

Darıyaday tolkundap="Deniz gibi coşarak" (Çelebi 2007: 214-215).

toñ- (<toñ- EDPT, 515; TTKBS, 298) "donmak".

Ak caykın toñgon muştı aytam="Bembeyaz donmuş buzu söylüyorum" (Yıldız 2017: 690).

Dayranın çeti kaymaktap,/Kıybızıktap muz toñdu="Nehrin kenarları kaymaklanıp/Azar azar buz tuttu" (İnayet 2017: 97).

Kabaktarına kar caap,/Kırpigine muz toñup="Göz kapaklarına kar yağmış,/Kırpikleri buz tutmuş" (Karadavut 2012: 92).

tor sal- (< tor (<tör "ağ" EDPT, 528; TTKBS, 917) sal- (<sal- EDPT, 824; <*sā - l- TTKBS, 722) "ağ atmak".

Kayurmak salıp, tor salıp/Balık karmap suusunan.="Bataklıkta kaz ördek ürkütürmüş./Olta atıp, ağ atıp, / Nehirde balık yakalmış." (İnayet 2017: 33).

3. Sonuç

Göçebe bir yaşam biçimini benimseyen milletlerin hayatında, doğada bulunan her şeyin özel bir yeri ve anlamı vardır. Sözlü geleneğin yaygın olduğu bu milletlerde; "akılda kolay kalma"nın önemi ise çok büyüktür. Bu bağlamda şiirin pek çok özelliği, söz konusu milletlerde, bir edebî tür olarak tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Bahsi geçen bu durum, Kırgızlarda da kendisini göstermiş ve dünyanın en uzun destanı olan Manas, bu Türk boyu içerisinde ortaya çıkmıştır.

Türlere ait yaratılış mitlerine bakıldığında, insanın yaratılışında evrenin temel elementlerinin kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu dört elementten biri olan "su", sadece insanın değil bütün canlıların var olması ve sonrasında hayatını/canlılığını devam ettirebilmesi için zorunludur. Bu da zaman içerisinde ona atfedilen değerlerin artmasına, onun kutsallaştırılmasına ve hayatın içerisinde pek çok şeyin "su"ya göre şekillenmesine sebep olmuştur.

Doğada canlı olan her şeyin kaynağında, "su"yun olduğu bilinmektedir. Kırgız Türklerine ait destanlarda "su" ile ilgili toplam 186 adet maddebaşı tespit edilmiştir. Bu sayı Kırgızların hayatında "su"yun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu sözcüklerden 114'ü isim ve isim soylu, 72'si ise fiildir. Rakamlar arasında büyük farkların bulunmaması, Kırgızların gündelik hayatta kullandıkları eşyalardan duygularına, yeme-içmelerinden doğa olaylarını aktarmalarına kadar pek çok konuda "su"ya başvurduklarına işaret etmektedir. "Su"; temizdir, akışkandır ve hareket hâlinindedir. "Su" ile ilgili dikkate değer sayıda fiilin tespit edilmiş olması, Kırgızların doğaya verdikleri önemin yanı sıra temizlik ve hareketin de hayatlarında önemli olduğu mesajını vermektedir. Madde başlarından 6'sı, "su" ile ilgili birden fazla anlamda kullanılmışlardır (çaş, darıya, suu, teñis; agız-/agıs-, iç-/iş-). Destanlarda yer alan sözcüklerden sadece 16'sı yabancı kökenlidir. Bu veri, Kırgız Türkçesinin yanı sıra tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin de "su" ile ilgili zengin bir söz varlığına sahip olduğunun ispatı niteliğindedir.

Madde başlarından 71'i, hem Manas destanında hem de diğer kahramanlık destanlarında geçmektedir. Tespit edilen mevcut sözcüklerin neredeyse yarısı olan bu rakam, Manas destanının, Kırgız Türkleri arasında söylenen diğer destanları sadece konu ve konunun işlenişi bağlamında değil, söz varlığı bakımından da etkilediği anlamına gelmektedir.

Eski Türkçeden beri kullanılagelen, madde başları içerisinde sahip olduğu iki anlamdan “deniz” olanının sıkça örneğine rastlandığı *dalay/talay*'ın, anlam alanı içerisinde olan ama örneğine pek de rastlanmayan “çokluk, fazlalık vb.” ile ilgili anlamının, Kırgız Türkçesinde sık sık, farklı türden sözcük işleviyle kullanılmış olması dikkate değer bir durumdur.

Caş sözcüğünün “ıslaklık, nemlilik”ten yola çıkarak “genç/gençlik” anlamında, geniş bir kullanım alanına sahip olması, “su”yun “canlılık, tazelik, sağlık ve güzellik” kavramlarını bünyesinde barındırdığının güçlü kanıtlarından biridir.

İnsanın hayatta kalabilmesi için yiyecek kadar suya da ihtiyacı bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinde su içmek, yemek yemek ile o kadar özdeşleşmiştir ki iç- fiili, zamanla “içmek” anlamının yanı sıra “yemek” anlamı ile de kullanılmaya başlamıştır.

Çalışmanın “Sonuç” bölümünde, Kırgız Türkçesinde “su”yun sahip olduğu özel anlam ve işlevlerden sadece birkaçına değinilmiştir. Fakat Kırgız Türkleri için “su”, düşünülen daha fazla anlam ifade etmektedir. Onlar için “su”, bazen çocuk sahibi olmak için dua edilen bir yer, misafire verilen değeri göstermek için kullanılan simgelerden biri, bolluk ve cömertliğin göstergesi, ömrün bitip bitmediğine dair bir işaret, bazen de şanssızlık veya köleliği temsil eden bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bütün bu sıraladığımız ve daha fazlası olan durumlar, sadece -sözcük olarak- “su” ve “su”dan türemiş sözcükler ile ilgili değildir. Bunlar; telaffuz edildiğinde, okunduğunda ya da duyulduğunda akılda “su”ya dair bir çağrışım uyandıran bütün sözcükler için geçerlidir.

4. Kısaltmalar

4.1. Eser Kısaltmaları

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

KS: Kırgız Sözlüğü

KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

OTL: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TETTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

TTKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

4.2. Dil Kısaltmaları

A.: Arapça

F.: Farsça

Mo.: Moğolca

R.: Rusça

T.: Tibetçe

4.3. Diğer Kısaltmaları

a.m.: Aynı manada

Akt.: Aktaran

Anlt.: Anlatan

Bkz.: Bakınız.

C: Cilt

Çev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

TT Akt: Türkiye Türkçesine Aktaran

Kaynakça

- AÇA, Mehmet (TT Akt.) (2013). *Kırgız Destanları 13: Canış Bayış* (Haz. A. Akmatalliev, M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOV, Ulanbek (TT Akt.) (2013a). *Kırgız Destanları 11: Kurmanbek* (Anlt. K. Akiyev, Haz. M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOV, Ulanbek (TT Akt.) (2013b). *Kırgız Destanları 12: Seyitbek* (Anlt. O. Urmambetov, Haz. M. Mukasov), Ankara: TDK Yayınları.
- ALİMOVA, Cıldız (2017). *Kırgız Destanları 14: Coodarbeşim Destanı* (Haz. C. Alimova), Ankara: TDK Yayınları.
- BAYRAK İŞCANOĞLU, İlknur (2017). "Kırgız Kültüründe Su Kültü ve Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kadın Yazarların Eserlerine Yansıması", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S: Özel Sayı-2, s. 296-306.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (3. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ÇELEBİ, Fatma (Haz.) (2007). *Kırgız Destanları 5: Eşimkul Menen Zuura* (Anlt. Cumagül Naruzbayev), Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (25. Baskı)*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ELIADE, Mircea (2017). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan Özcan), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERGİN, Muharrem (2006). *Orhun Abideleri (37. Baskı)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRİSOY-NASKALİ, Emine (1995). *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara: TDK Yayınları.
- İNAYET, Alimcan (TT Akt.) (2017). *Kırgız Destanları 15: Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı*, Ankara: TDK. Yayınları.
- JİRMUNSKİY, Viktor Maksimovich (2018). *Türk Kahramanlık Destanları (I. ve II. Bölüm)* (Çev. Mehmet İsmail, Hülya Arslan-Erol), Ankara: TDK Yayınları.
- KALLİMCİ, İsmail Turan (TT Akt.) (2010). *Kırgız Destanları 9: Er Soltonoy* (Haz. A. Akmatalliev, A. Kadırmambetova, S. Zakirov), Ankara: TDK Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (TT Akt.) (2012). *Kırgız Destanları 10: Güldana & Askazan Baatır* (Haz. S. Egimbaeva), Ankara: TDK Yayınları.

- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- KUNDAKCI, Mustafa (2019). “Kırgız Şiirinde ‘Akan Su’ Akımı İle Yapılan Tabiat Güzellemesinin Çağrışımları Üzerine”, *Karedeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 42, s. 188-203.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları (Genişletilmiş Dördüncü Baskı)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi, C.I-II (5. Baskı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Ali Özgün (TT Akt.) (2009). *Kırgız Destanları 4: Mendirman* (Haz. A. Akmataliyev, A. Caynakova), Ankara: TDK Yayınları.
- sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 22.02.2020; 11:46).
- TAŞ, İsmail (2017). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni ve Kozmoloji*, Konya: Palet Yayınları.
- TEKİN, Talât (2014). *Orhon Yazıtları (5. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TIETZE, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.I, C.II ve C.IV)* (Editör: Semih Tezcan), Ankara: TÜBA Yayınları.
- (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.V)* (Editör: Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA Yayınları.
- (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (C.VII)* (Editör: Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA Yayınları.
- TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi ve KARAATLI, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKER, Ferah (TT Akt.) (2010). *Kırgız Destanları 8: Kız Daryka* (Anlt. K. Alimanov, Haz. G. Orozova, A. Akmataliyev), Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret (1995). *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler II)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret; UZUN, Gülsine ve HANÇA Baki Bora (TT Akt.) (2007). *Kırgız Destanları 3: Kocacaş Destanı* (Haz. A. Akmataliyev, K. Kırbaşev), Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (2017). *Manas Destanı (W. Radlof) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller (2. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN, Konstantin Kuzmiç (1998). *Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas) (C.I –C. II) (4. Baskı)*, Ankara: TDK Yayınları.